

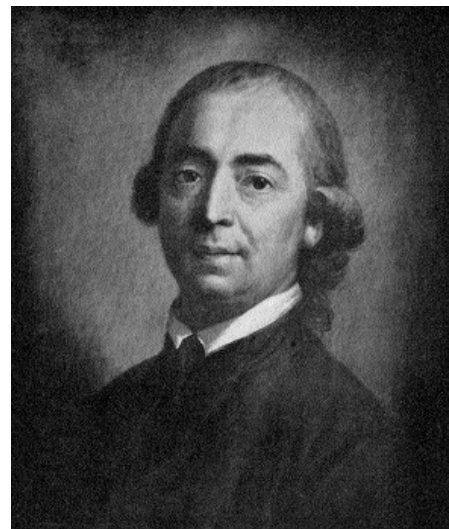
Llaurar tort

El segle de la gran catàstrofe (IV)

Marcel Fité

«La majoria de les vegades pensem amb la llengua, en la llengua i segons la llengua.»

(Johann G. Herder: 1744–1803)

«Tota llengua constitueix un acte de creació [...] Un acte de transformació del món en pensament.»

(W. Von Humboldt: 1767–1835)

Que les expressions *llaurar tort* o *sortir del solc*, a més del seu significat agrícola concret, també volien dir 'procedir de manera inadequada', ja ho sabia sense necessitat de consultar-ho als diccionaris, els quals, per cert, només solen recollir aquestes dues frases fetes en el seu sentit positiu (*llaurar dret*, *tornar a solc*). Tant l'una com l'altra són força usals en el llenguatge col·loquial de la meva procedència i suposo que també ho deuen ser en l'ús de la llengua en general. El que ja no sabia i em va sorprendre en gran manera –tant que, tot i els anys passats, encara recordo el lloc on ho vaig aprendre i la persona que m'ho va explicar– era que una forma d'origen culte i amb un significat tan abstractiu com *delirar* (trobar-se en un estat més o menys durador de perturbació mental) també havia volgut dir inicialment *sortir del solc* o *llaurar tort*, en el seu sentit més primigeni. En efecte, la

paraula *lira*, ens ratifica Coromines, «provenia d'una forma etimològica LEISA, germana de l'a. al. [...] *leisa*, *leise*, 'rastre', 'rodera'» i en llatí significava *solc*. És a dir, que *delirare*, en llatí antic, havia designat l'acció concreta de *llaurar tort* o *sortir del solc*. Aquest significat, a través d'un procés d'abstracció força paral·lel al que més tard també es degué produir en la nostra llengua amb les esmentades expressions, donà pas al que actualment té per a nosaltres el mot *delirar* i que ja és l'únic que els parlants comuns li reconeixem.

Més enllà de l'anècdota i de la curiositat d'aquesta coincidència etimològica-semàntica, el que a mi em va captivar d'aquell exemple va ser descobrir la capacitat que té el llenguatge de crear significats nous a partir de referents concrets, la capacitat de convertir elements tangibles de la vida quotidiana i de l'entorn en estats d'ànim, en

idees, en sensacions, en activitats... Em vaig adonar que per a poder *calcular*, abans calia que haguessin existit les pedres (*calculus*); per a poder *articular*, calia que haguessin existit els artells (*articulus*); per a poder *treballar*, calia que hagués existit un instrument de tortura fet amb tres pals (*tripalium*)...

De seguida em va assaltar una pregunta: aquesta capacitat de projecció i de creació lingüística, es reduïa a generar significats nous a partir d'unes formes llatines, llunyanes i cultes, incorporades o adaptades més tard al català (*calculus*, *articulus*, *tripalium*), o era també una característica pròpia i interna de la llengua actual? És a dir, ¿havia estat capaç la llengua (o el seu geni) de generar abstraccions a partir d'elements concrets, ja formats i encara vigents en la pròpia llengua? Empès per aquestes preguntes vaig decidir fer una prova. Vaig agafar unes quantes paraules relacionades

amb el món dels sentiments i em vaig disposar a cercar-ne l'origen. Sortosament, en català gaudim d'eines immillorables per a aquesta tasca. Els resultats, per a mi, van ser més que engrescadors i, malgrat que per raons d'espai n'oferiré una visió fragmentària i sintètica, espero que també ho siguin per als lectors. En efecte, els exemples de mots que emprem per a expressar estats d'ànim i sensacions provinents de referents concrets, extrets de l'entorn i de la vida quotidiana, va resultar que eren molt més abundants del que mai m'hauria pogut imaginar: la sensació d'*abatiment*, per exemple, es relaciona fàcilment amb el verb *batre* i amb el seu significat ben concret de 'donar cops a alguna cosa'; la d'*aclaparament* no s'entendria sense el mot *clapa* 'amuntegament de pedres' i la idea «d'estar-ne colgat»; *atordit* ens remet al nom del *tord*, l'ocell atònit que quan nevava a l'alta muntanya es deixava caçar (anava a dir mig atordit) per una oliva o un gra de raïm, de la mateixa manera que *astorar* i *esparverar* són una projecció de la capacitat que tenen l'*astor* i l'*esparver* de terroritzar les seves víctimes; la *congoixa* (i la seva germana *angoixa*) se'ns fan més comprensibles si pensem en la sensació que devien sentir en èpoques d'incertesa o de guerra els qui passaven per un lloc estret, un *congost*; *compungir* no és gaire difícil de relacionar amb *compungere* 'punxar, ferir, tatar'; i el *desig* seria una conseqüència de la *desídia* 'indolència, pesera, voluptuositat' (i d'aquí, 'desig eròtic'); aquest mot provenia de *desiderare* (incapacitat d'examinar correctament els estels: *sidus*, en llatí). Qui sap si és per això que de menuts els nostres avis, quan queia un estel, ens deien que demanéssim un desig...!

Arribats en aquest punt se'm plantejaren algunes preguntes que a hores d'ara encara em continuen enquirent: ¿Serien els mateixos, aquests sentiments, amb uns referents inicials diferents? Com seria i com es diria l'angoixa en un espai sense passos estrets? Era més tosca, més surenca, la sensibilitat dels nostres avantpassats, abans de l'explosió lèxica del repertori verbal dels sentiments esdevinguda durant el període que va de R. Llull a A. March? De quina manera una determinada realitat intervé en la configuració d'una llengua i en la seva capacitat

expressiva? A realitats i experiències diferents, hi han de correspondre necessàriament expressions verbals diferents? Cada llengua, ens ensenya (o ens podria ensenyar) a mirar i a conèixer millor un determinat fragment de la realitat? ¿Podria existir una única llengua que abraqués satisfactòriament les diferents manifestacions de la realitat en totes les parts del món, sense ser la suma de totes les altres llengües existents? Quina relació o connexió hi ha entre les associacions d'idees (el pensament) i la llengua...?

Preguntes com aquestes i moltíssimes d'altres se les han fetes també els filòsofs del llenguatge i els lingüistes al llarg de la història. Johann Gottfried Herder, per exemple; deixeble de Hamann, va heretar d'aquest la tendència a convertir la filosofia en filosofia del llenguatge, i com ell es negà a supeditar els sentits i l'experiència a la raó, tal com pretenia la cultura racionalista de la il·lustració. Per a Herder, la raó, l'experiència i els sentiments formaven una unitat inseparable, de la mateixa manera que la llengua i el pensament constituïen un tot indissoluble.

En el seu *Assaig sobre l'origen del llenguatge* vaig descobrir-hi amb sorpresa alguns plantejaments similars als que he expressat més amunt: «L'estructura sencera de les llengües orientals testimonia que tots els seus noms abstractes han estat abans entitats sensibles: l'esperit era el vent, hàlit, tempesta nocturna. [...] L'ànima era l'alè; la ira, l'aire dels narius, etc.» És a dir, que Herder ja pensava que els lligams entre la llengua i la realitat de cada poble anaven molt més enllà del que a primera vista podria semblar, i que fins i tot en els mots abstractes, aparentment més allunyats del món de les coses, hi trobaríem un origen concret seguint la pista correcta de «l'enginy, la fantasia, la comparació, l'analogia, etc.» que els havien configurat.

Herder, en un altre sentit, ha estat titllat de ser un autor nacionalista, per la qual cosa els seus escrits s'haurien vist influïts per aquesta ideologia, la qual, «lògicament», l'hauria portat a prioritzar els interessos del seu bressol germànic. És una afirmació absolutament falsa; llegint els seus textos es veu clarament que aquesta no és la línia de Herder. La seva és una visió panoràmica i harmònica de la diversi-

tat, i no hi ha cap dubte que és molt menys partidista que la que oferien alguns altres autors de la seva època, que, parapetats en el paraigua de la igualtat i sobretot en el del poder dels nous estats, acabaren aixoplugant els immensos disbarats de l'uniformisme que va anorrear i minoritzar un gran nombre de les llengües i de les cultures de l'Europa moderna. El que Herder va fer, en realitat, va ser confrontar l'universalisme homogeneïtzador que predicaven els pensadors del segle XVIII amb una visió molt més realista i autèntica de la humanitat a través del que és característic i distintiu en cadascun dels diversos pobles i comunitats parlants. Aquesta pluralitat, però, Herder no la presentà mai des d'una perspectiva jeràrquica o centralitzadora, sinó com una prova més de la riquesa i de la capacitat creativa de l'esperit humà universal. Enfront del cosmopolitisme de la uniformitat, ell n'hi contraposà un altre de molt més realista i just: el cosmopolitisme de la diferència. No és estrany, doncs, que Herder s'interessés per temes com la relació entre l'esperit dels pobles (*Volkgeist*) i la llengua: «només es pot entendre plenament el pensament i la literatura d'un poble estudiant la seva llengua pròpia»; el llenguatge i el pensament: «és impossible separar el llenguatge i el pensament [...] el pensament va unit amb la paraula»; i s'interessà per l'origen del llenguatge que, amb el pensament, tindrien, segons ell, «un origen comú». Va ser precisament en el seu *Assaig sobre l'origen del llenguatge*, citat anteriorment, que Herder féu un esforç per mostrar-nos les relacions entre la idiosincràsia de cada llengua i les circumstàncies del poble que la parla: «Si l'àrab disposa de tantes paraules per a dir 'pedra', 'camell', 'espa', 'serp' (coses entre les quals viu), la llengua zíngara és rica en aduacions, títols i paraules altisonants [...] i a Siam hi ha vuit maneres diferents de designar 'jo' i 'nosaltres', segons que parli el senyor amb el serf o aquest amb aquell. [...] Quina riquesa! En la llengua principal del Perú es designen els sexes de forma tan extraordinàriament diferenciada, que la germana del germà i la germana de la germana, així com el fill del pare o el fill de la mare, reben noms completament diferents, etc.»

Un pas endavant respecte a les teories de Herder el va fer Wilhem

Von Humboldt. Explicar mínimament aquest gran lingüista requeriria molt més espai d'un article sencer. Avui em limitaré a recordar les seves aportacions en l'àmbit de la definició del llenguatge, que ell veia com una habilitat creadora (*energeia*) més que no pas un simple producte (*érgon*), i el desenvolupament que féu del punt de vista de Herder sobre l'evolució paral·lela del pensament i la llengua: «La llengua d'un poble és el seu esperit, i el seu esperit és la seva llengua.»

Al final del meu article anterior (LLENGUA NACIONAL, núm. 38) ja citava un fragment seu on es manifestava crític envers la concepció de llengua com a mitjà i s'inclinava per definir-la com «un veritable món que l'esperit ha de posar entre ell mateix i els objectes». Aquest espai imaginari entre el món de les coses i el món de l'esperit seria com una mena de «intermón» (*Zwischenwelt*), que no ha de ser vist com un lloc estàtic sinó com un procés dinàmic, com un lent però constant acte de creació. Com un acte de «transforma-

ció del món en pensament». Aquest acte, col·lectiu, es produiria d'una manera particular en cadascuna de les llengües existents i estaria estretament relacionat amb les diferents circumstàncies i elements de la realitat que les envolten, fet que n'explicaria la multitud i la diversitat. El nostre mapa semàntic de la realitat i, per tant, la nostra visió del món estarien mediatitzats pel filtre del llenguatge: «L'home viu amb les coses segons com les hi presenta la llengua.»

I si l'ésser humà amb la seva energia creadora és capaç de configurar la llengua, aquesta influeix també en el seu pensament: «Entre l'estructura de la llengua i el resultat de totes les altres formes d'activitat intel·lectual hi ha sempre una innegable relació.» Tant creia Wilhem von Humboldt que la llengua podia influir en el pensament, que va arribar a afirmar (erròniament) que a una llengua flexiva hi corresponia una nació «d'intel·ligència viva o de pensament profund», mentre que si un poble era posseïdor

d'una llengua aïllant, encara que pogués ser «intel·ligent, hàbil, ple de sentit pràctic per les coses de la vida [...]»; el lliure i pur desenvolupament de les idees, el plaer pel pensament abstracte «no podien «sortir d'una llengua com aquella».

Darrere el concepte de creació de Humboldt hi ha sempre, ja ho hem dit, l'energia i la capacitat forjadora i afaçonadora de la intel·ligència humana. Com que les manifestacions lingüístiques constitueixen actes de creació col·lectius, en l'horitzó de tota llengua hi ha sempre un destí natural i comunitari que l'autor, amb la terminologia pròpia de l'època, denominà nació: «En el fons, la llengua és –no com arriba a la posterioritat, en sons i obres fragmentàries sinó en la seva realitat dinàmica i viva [...]– la nació mateixa, i amb tota propietat, la nació» (Pla i Fuster també ho solien dir, encara que d'una manera molt més senzilla: «el meu país és allà on quan jo dic *bon dia*, em contesten *bon dia*»).

No cal dir que durant una bona colla d'anys el pensament i les propostes de Herder i Humboldt van patir –per motius diversos i tret d'honroses excepcions– una forta marginació. Sense pretendre acceptar-les acríticament, penso que avui –amb l'amenaça universal d'un uniformisme lingüístic cada vegada més potent i agressiu–: «L'extinció de les llengües és un dels problemes greus d'aquest segle i, a més, és irreversible», afirma Carme Junyent dins *Les llengües del món*, Ed. Empúries– les reflexions que aquests autors ens van deixar tornen a tenir un interès indiscutible i haurien de ser, com a mínim, tingudes en compte.

Si durant una colla d'anys la lingüística, empesa per la prouja de recercar una més gran objectivitat, es va distanciar del món dels humans que la van crear i li donaven sentit, dedicant la major part dels seus esforços a l'anàlisi formal i a la descripció teòrica de la llengua com a simple mitjà de comunicació, potser ha arribat el moment de recuperar el rastre o la rodera de la vida, i començar a ensenyar a considerar les llengües, cadascuna en el seu territori, com una herència d'un valor no calculable, el manteniment de les quals ens afecta a tots. Ja ho diu E. Benveniste en una frase afortunada: «Bien avant de servir à communiquer, la langue sert à vivre.»◆

Trias, néts de Joaquim, SA

TOTA LA VIDA FENT GALETES

Ctra. de Sils, 36
17430 Santa Coloma de Farners

Tel. 972 841213

Fax. 972 842414

www.triasbiscuits.com

e-mail: trias@triasbiscuits.com